

Hur Amos blev tidningskung

Ur en bok under arbete

*Hur blev Amos Anderson tidningskung i Helsingfors, och på svenska i Finland?
Det krävde en smart strategi, med många schackdrag. Amos hade förmågan
att se konsekvenserna av varje drag långt i förväg.*

Andersons affärer underlättades ibland av korsägande i olika bolag. Han var majoritetsägare och ekonom i Tidnings- och Tryckeri Ab. Företaget tryckte 1914 en adresskalender på det av Anderson likaså ägda Mercators tryckeri, tydligen till priser som gjorde att den gick med förlust. Tidnings- och Tryckeri Ab hade tidigare sålt sättermaskinen som den trycktes på till Mercator.

Senare inlöste Amos Anderson nästan alla aktier och sålde dess fastighet.

Tidnings- och Tryckeri Ab avvecklades 1921. Man kan här spåra en ”vinstskapande konstellation” som dock utföll till minoritetsägarnas nackdel.

Med dylika affärer och investeringar i modern tryckteknik besannades Andersons ord på Mercators julfest att Mercator och de goda tiderna varit nyckeln till hans framgång.

Torsten Steinby beskriver de goda tiderna efter 1909 så här: ”De stigande konjunkturerna fortsatte de närmaste åren. Frånsett en tillfällig tillbakagång 1912 upplevde Europa före första världskriget en ekonomisk blomstring som relativt sett inte återkommit”.¹

Då Steinby skrev detta såg han inte att han själv 1977 levde i slutskedet av en lika stark ekonomisk tillväxt.

Under dessa år hade Anderson skaffat en förmö-

genhet och ett inflytande som väckte både häpnad, motvillig beundran och avundsjuka.

Ändå skulle hans verkligt stora klipp göras först under de följande åren.

Inflationen

Den raketartade ökningen av Amos Andersons förmögenhet efter första världskriget byggde på två insikter: den om jordens ökande värde och den om penningens sjunkande. Om dessa två kunde förenas blev resultatet en oöverträffad ”värdeskapande konstellation” enligt Bengt Kristensson Ugglas vokabulär.

Det är osannolikt att Anderson byggde sina markförvärv på den klassiska nationalekonomen David Ricardos jordränteteori. Den säger att jordens ökande värde i ett växande samhälle skapar oförtjänta förmögenheter. Amos kunde skatta sig lycklig över att Henry Georges krav att denna värdestegring skulle beskattas aldrig slog igenom politiskt.

När Amos började spela Monopol med tomterna i Helsingfors centrum baserade han snarare sin strategi på enklare observationer. Den ena var Mark Twains råd: köp mark, den tillverkas inte längre. Den andra var alla fastighetsförmedlars credo: läge, läge, läge!

Hur Anderson fick sin insikt om inflationens betydelse har varken han själv eller någon annan

¹ Steinby 1977, s. 72

berättat. Gissningen är att hans historiska intresse lärt honom att penningvärdet alltid försämras efter krig. Konstaterandet är så enkelt att det förvånar att så få utnyttjat de möjligheter kunskapen erbjöd. Böckerna i nationalekonomi framhöll på den tiden att pengar var "värdebevarare".

Tomterna i Helsingfors centrum var knappast attraktiva i sig. Det nuvarande Forumkvarteret i hörnet av Mannerheimvägen 20 och Simonsgatan 1 var ännu på 1920-talet närmast en slum av träkåkar. Jag vet, för min morfar Fredrik Lindström var husens gårdskarlar och gav den största råttan namnet Jussi. En madame som kallades "Aspiskan" utövade en verksamhet som beskådades från fönstren i *Hufvudstadsbladets* nybyggda kontorshus. Redaktörerna skall ha roat sig med att ta tid när hennes kunder utträttade sina ärenden, med 15 minuter som rekord.²

Tomtaffärens är utförligt beskrivna i Torsten Steinbys bok *Amos Anderson*. Bland annat hade den viborgska affärsmannen och författaren Viktor Hoving anskaffat fyra tomter och gårdar under första världskriget. När han sålde dem till Anderson några år senare medgav han att det var ekonomiskt sett dumt men tröstade sig med att Andersons stora förmögenhet "ändå torde komma kulturella ändamål till godo".³

Hovings urarva barnbarnsbarn kan efter att hans pengar smultit ihop i dag trösta sig genom att gå på Amos Rex utställningar.

Tomternas värdestegring skulle de närmaste åren överträffas bara av minskningen av värdet på de skuldebrev och in-teckningar som Amos hade använt för att betala markköpen.

Från 1917 till 1921 var inflationen i Finland 280 procent. De lån på två miljoner mark som Anderson köpt Forum-kvarterets bästa bitar för kunde han ha betalat tillbaka med pengar som då reellt var värda en halv miljon.⁴

Två tomter ägdes av tryckeribolaget Weilin & Göös. När företaget fick dåliga affärer sålde det tomterna som Anderson betalade dels med banklån och dels med en skuldsedel på 100 000 mark till

Weilin & Göös. Jag minns själv att bolagets verkställande direktör Viljo K. Ruoho på 1970-talet berättade att Anderson fick så dåligt samvete av klip-pet att han erbjöd sig att lösa in skuldsedeln medan den ännu hade kvar en spillra av sitt ursprungliga värde.

Amos spekulationer underlättades också av den finansiära han insupit av August Scherl i Tyskland. Enligt Steinby kan han när han inbjöd till aktie-teckning i Aktiebolaget Nordiska Annonssbyrå ha anfört att dess förmögenhet innehöll "imaginärt förlagsvärde".⁵

Logiken påminner om den amerikanska energi-jätten Enrons kreativa bokföring hundra år senare. Det räknade in framtida vinster i sitt eget kapital. Om Amos använde sådant "imaginärt förlagskapi-tal" som täckning för sin upplåning gick det alldeles bra så länge långgivaren inte behövde kräva att pan-ten realiserades.

Det är som om en pokerspelare skulle kräva pot-ten med att säga att han har Full House – utan att visa korten.

För Amos höll bluffen – för Enron inte.

Floppen Dagens Tidning

Amos Andersons målmedvetna strävan att bli tid-ningsägare har detaljerat beskrivits av Torsten Steinby i hans bok *Amos Anderson* (1979) och ännu mera petnoga i uppföljaren *Amos Anderson: press och kultur* (1982). Böckerna är utgivna av Konst-samfundet och den tidigare bokens företal är daterat i Söderlångvik, Amos anspråkslösare motsvarig-het till den amerikanska tidningsmogulen William Hearsts palats Xanadu.

Som historiker aktar sig Steinby för skönmål-ningar. Informationsmängden är sådan att få kan an-tas ha orkat plöja igenom den. Bara när han bemö-ter Amos kritiker – Torsten Bergmans bok *Allas vår Amos* samt författarna till en pjäs på Lilla Teatern och en TV-film, Bengt Ahlfors och Johan Bargum – verkar Steinby hamna i affekt när han talar om An-dersons "avundsmän och notoriska bakdantare".⁶

Ur hans dokumentation går det dock att dechiff-

2 "Foto Sundström", bildtext

3 Steinby 1979, s. 160

4 Lönnfors 1986, s. 133

5 Steinby 1977, s. 59

6 Steinby 1982, s. 445

Uno Zeipels karikatyr av Amos Anderson,
Fyens röt månadsnummer 1909.

rera Andersons manövrer, med risk för gå vilse i ord- och sifferskogen.

Så långt det gäller *Nya Pressen* är uppgiften enkel. Amos övertog försäljningen av tidningens prenumerationer ”med ett förmånligt kontrakt”⁷ den 7 september 1907. Efter det började han ”diskret och till låga pris” hösta in aktier i tidningens utgivningsbolag, Tidnings- och Tryckeriaktiebolaget. Det är tydligt att Amos förberedde vad som kallas för en *hostile takeover*.

Amos plan var då att överta *Nya Pressen* och göra den till en morgontidning.⁸ Den spolierades snart då tidningen hösten 1908 överraskande överläts till ett nytt bolag med *Hufvudstadsbladets* utgivare A.R. Frenckell som huvudintressent. *Nya Pressen* började den 1 januari 1909 tryckas på hans, det vill säga *Hufvudstadsbladets* tryckeri.

Samma dag avgick Amos i förtid som annons-

ackvisitör. Både han och den nya ägaren hade insett att tidningen inte hade någon framtid. Amos var då närmast maniskt engagerad i andra projekt.

Ett av dem var att fortsätta att äta sig in i *Nya Pressens* tidigare ägare, Tidnings- och Tryckeri Ab. I maj 1910 hade han erövrat aktiemajoriteten.

Nästa steg var att bli företagets ekonom. Det lyckades efter att Amos gett postens innehavare, Ernst Nordström, ett erbjudande som han inte kunde tacka nej till: 3000 marks årlig livstidspension och köp av Nordströms 15 aktier till ett ”imponerande överpris”.⁹

En månad efter att han blivit ekonom hade Amos alltså en bas för ett nytt tidningsprojekt som ersatte planerna för *Nya Pressen*. Ett nytt bolag skulle börja ge ut *Dagens Tidning*. Den skulle tryckas på Mercators tryckeri som fick köpa Tidnings- och Tryckeri Ab:s rotationspress som stod oanvänd efter att *Nya Pressen* flyttats till *Hufvudstadsbladets* officin.

Amos Anderson utmanade huvudstadens tidningskung A.R. Frenckell!

Projektet var, för att vara Amos, ovanligt våghalsigt. Tidningen var underfinansierad, underbemannad och med en inkompetent redaktion¹⁰ – med ett undantag: Guss Mattsson.

Anderson hade med skicklig övertalningstaktik och ljusröda förespeglningar övertalat Mattsson att delta i projektet. Men redan vid planeringen kom de ihop sig. Amos ville ha åtta sidor per dag och ett stort söndagsnummer; Mattsson ville starta försiktigare.

Ägarens pengar talade, Amos fick sin vilja fram.

Trots den svaga bemanningen och sin egen lungsjukdom höll Mattsson projektet flytande med sin flit och sin briljanta journalistik. Men konflikten med Anderson gick vidare. Den dämpades inte av att Mattsson i en satirisk vers kallat sin förläggare för ”Amosander”¹¹.

Redan ett år efter att *Dagens Tidning* grundats, 1912, flammade tvisten upp när Amos ”med sin självpåtaga censorsmyndighet utan att anmäla där- om strök en politisk översiktsartikel” som Mattsson skrivit.¹² Amos ”kunde inte frigöra sig från uppfatt-

9 Steinby 1977, s. 61

10 Steinby 1979, s. 129

11 Mattsson & Steinby 1972, s. 93

12 Steinby 1979, s. 143

7 Steinby 1977, s. 41

8 Steinby 1979, s. 123

ningen, att den som stod för ekonomin, också skulle bestämma om innehållet”.¹³

Amos fick efteråt ta den konflikt han ryggat för när han inte öga mot öga tagit upp saken med Mattsson. Han motiverade strykningen med att artikeln kritiserade några utslag av den hänsynslösa förryskningspolitiken. Steinby kommenterar: ”Farligare var uttalandet inte än att Mattsson, med delvis skarpare formuleringar, ett par veckor senare opåtalat kunde framföra samma tankegångar i *Nya Argus*.”¹⁴

Vid bolagsstämman 1913 var *Dagens Tidnings* resultat sådant att Amos anmälde att ”bolaget borde fordarsamt upplösas”.¹⁵

När avvecklingen började deltog Amos inte i styrelsemötena utan ”gjorde sig oanträffbar genom en lång utrikesresa till München, Wien och Rom”.¹⁶

Frenckell blev finansär och inlöste *Dagens Tidning* och *Nya Pressen* för att under namnet *Dagens Press* införliva dem i sitt imperium.

Mattsson följde med tidningen med den formella titeln huvudredaktör och utan specificerade uppgifter. Han gjorde en resa runt Afrika som blev ödesdiger för den tuberkulossjuka journalisten. Han dog den 26 november 1914.

Det framgår klart av Torsten Steinbys bok att Amos hade svikit Mattsson.

De löften han gett för att locka honom med i projektet *Dagens Tidning* glömdes.

Steinby skriver: ”Livet igenom hade AA det lätt att komma med lockande löften och lysande förespeglingar då han ville nå ett mål”.¹⁷ Han kunde kanske med sin livliga fantasi tro på vad han lovade, men ”lika lätt kunde han glömma löften eller inte låtsas om dem”.

Jag har flera gånger själv hört att Amos använde uttrycket ”man lovar så mycket” när han påmindes om sina utfästelser. Det kunde gälla småttigheter som gratisprenumerationer.

När Amos startade *Dagens Tidning* skrev Rafael Lindqvist i tidskriften *Fyren*:

13 Steinby 1977, s. 66

14 Steinby 1979, s. 143

15 Steinby 1977, s. 62

16 Steinby 1979, s. 135

17 s. 146

*Förgyllande du skåde
på Amos äretörst
så han med Igusts nåde
blir Finlands mister Hearst.*¹⁸

Så gick det inte. Det var Amos som blivit utkonkurrerad. Han hade sig själv att skylla, men sådant hörde inte till hans vanor. Det var redaktionen som blev syndabock.

Ekonomiskt var Anderson nere för räkning, men inte utslagen. Arthur Reinhold Frenckell hade ändå vunnit första rondan. Uppkomlingen hade fått sin *comeuppance*.

Men matchen var långt ifrån över.

Hufvudstadsbladet kapas

Amos erövring av *Hufvudstadsbladet* förbigås med en knapp sida i Steinbys bok *Amos Anderson*. I stället beskrivs den utförligt i *Press och publicistik*.

Den rätt tradiga berättelsen döljer en fångslände dramatik. Arthur Reinhold Frenckells livsbåge var konträrt motsatt Andersons. Den liknade Eero Saarins *Gateway Arch* i St. Louis, medan Amos var en uppstigande sol som stannade i zenit.

Frenckell hade som 24-åring 1885 köpt *Hufvudstadsbladet* av grundaren August Schauman. Han gjorde på 35 år tidningen till en av landets ledande, störst och tekniskt bäst utrustad.¹⁹ Amos misslyckades med att utmana den.

Nu bytte han strategi. *If you can't beat them, buy them*. Hearst i USA och Lord Thompson köpte ofta konkurrenter bara för att lägga ned dem och få lukrativt lokalt monopol. Amos köpte för att behålla.

I samma veva blev Frenckell kring år 1920 också han mogen för sin *comeuppance*.

Problemet var att Frenckell inte kunde hålla sina privata och tidningens affärer i sär. I praktiken betraktade han bolaget som en bank där han hade obegränsad kredit. Det hade pågått länge men hindrade honom inte att bygga ett ståtligt residens vid Armfeltsvägen 10 i Eira.

Nu behövdes nytt kapital. Det hittades i Waldemar von Bonsdorff & Co Bankiraktiebolag – där

18 s. 131

19 Steinby 1982, s. 6

Anderson var styrelseordförande. Han gav Frenckell lina, som en spinnfiskare med en lax stadigt på kroken. Men lånet gick till Frenckell själv medan *Hufvudstadsbladet* övertogs av ett nytt bolag som var fritt från tidigare förbindelser. I det var Frenckell ägare, men bara till en minoritetspost. Det övertog det mesta av Frenckells betydande förmögenhet i form av tryckpark, fastigheter och aktier.

Steinby insinuerar att Amos vid avgörandet hade lagt ut en stor kontant summa för en ”en ekonomisk konferens” som egentligen var en intern segerfest.²⁰

Utåt var det Frenckell som ett par år senare firades på sin sextioårsdag. Amos uttryckte sig om *Hufvudstadsbladet* som en segrare i Wimbledon om sin slagne motståndare. *Hufvudstadsbladet* hade ”med mycken skicklighet och förtjänst uppfyllt sin uppgift som språkrör för det svenska Finland”.

Frenckell hade fått fortsätta som chefredaktör med goda inkomster. Men de var långt ifrån tillräckliga för hans dyra bygge och luxuösa livsstil. Han fortsatte att lyfta förskott och låna i företagets kassa.

”Detta kunde inte i längden fortgå, men AA sade tillsvidare ingenting.”²¹ Frenckell nödgades be Amos om privata lån för att klara räntor och amorteringar.

Den 7 september 1922 slog Amos till. I en promemoria till styrelsen ”på uppmaning av herr Frenckell” konstaterades i punkt 1: ”Undertecknad inträder som ansvarig utgivare av tidningen”.²² Punkt 2 slog fast att tidningens hållning i olika frågor bestäms av direktionen. Det preciserades senare som att direktionen skulle ”fastställa de riktlinjer i enlighet med vilka Hufvudstadsbladets allmänna och ekonomiska politik skulle ledas samt att som en konsekvens härav direktionen skulle besluta vid avgörandet av den hållning tidningen skulle intaga i viktiga politiska frågor”.²³ Anderson skulle aldrig frångå sitt krav på en relativ konformitet mellan tidningens åsikter å ena sidan och dess ägares och grundares åsikter å den andra. Han ansåg också att

20 s. 9

21 s. 13

22 s. 13

23 s. 14

två tidningar med samma ägare inte kunde inta olika hållning.

Ännu 1923 när Frenckell kvarstod som nominell chefredaktör skrev Thure Svedlin om Loppis (smeknamn) att ”Det är uttryckligen tillsagt att inte den minsta notis behöver tagas om honom”.²⁴

Det slutliga silkessnöret kom i ett brev från Gösta Tallqvist som Amos tydligen dikterat: ”Ett frivilligt tillbakaträdande måste, hur oangenämt det än i och för sig kan förefalla, vara angenämare än ett tvunget, varjämte den ekonomiska sidan av saken för Dig i det förra fallet borde kunna ordnas betydligt förmånligare.”²⁵

Inom kort blev Frenckell riddaren av den sorgliga skepnaden. Olof Enckell berättade att han infann sig på nattredaktionen klädd i riddräkt med blanka stövlar och ridpiska vilket med hans kroppsliga litenhet gjorde honom ”övermåttan löjlig”.

Frenckells sista år blev olyckliga med skilsmässa och konkursbo. Amos betalade för rummet på hotell Torn i där han bodde. Han besökte också Frenckell på Eira sjukhus där han låg under sina sista dagar.

PER-ERIK LÖNNFORS

Litteratur

Torsten Bergman: *Allas vår Amos*. Boklaget 1976.

Per-Erik Lönnfors: *Mannerheimvägen 18*. Söderström & Co. 1986.

Guss Mattsson, Gunnel Steinby: *Va's go, mitt herrskap: kåserier, augusti 1912–april 1913*. Söderström & Co. 1972.

Torsten Steinby: *Annotationer om Amos Andersons start som publicist och företagare, Försäkrings Tidskrift 1905–1913*. Oy Til-set Ab, Helsingfors 1977.

Torsten Steinby: *Amos Anderson*. Konstsamfundet 1979.

Torsten Steinby: *Amos Anderson: press och kultur*. Konstsamfundet 1982.

24 s. 17

25 s. 17